

Burcu Pelvanoğlu

Pek Kronolojik Olmayan Hayatımız

Türkiye'de Modernleşme ve Sanat

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....9

I. BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MODERNLEŞME VE SANAT

I. Modernleşme, Modernizm ve Türk Modernleşmesi	21
Modernleşme ve Paradigmaları	21
Osmanlı-Türk Modernleşmesi	26
II. Türk Modernleşmesinin Kadına Bakışı.....	31
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadına Bakış ve Kadının Eğitimi	31
Sanat Eğitimi ve İnas Sanayi-i Nefise Mektebi.....	33
Cumhuriyet Dönemi'nde Kadın Sanatçılar	40
III. Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Kilometre Taşlarından Biri: Tevfik Fikret....	45
Tevfik Fikret'in Ressamlığı.....	47
IV. 1914 Kuşağı Sanatçıları ve Pozitivizm.....	51
V. İki Dünya Savaşı Arasında İstanbul-Paris Sanat Ortamı: Etkileşimler	57
VI. Fotoğraf-Modernizm İlişkisi: Darüşşafakalı Ressamlardan Fotogerçekçilere	67

II. BÖLÜM

CUMHURİYET İDEOLOJİSİ VE SANAT

I. Erken Cumhuriyet Dönemi Sanatı ve Yurt Gezileri Üzerinden Cumhuriyet İdeolojisini Değerlendirme Denemesi	105
II. Cumhuriyet İdeolojisini Oluşturan Temel Taşlar: Ziya Gökalp, Mustafa Şekip Tunç ve Kadro Hareketi'ne Bakış	115
Ziya Gökalp.....	115
Mustafa Şekip Tunç	122
III. Kadro Hareketi	129
Kadro Dergisinin Sanata Bakışı.....	137
IV. Ülkü Dergisi	145
Ülkü Dergisinin Sanata Bakışı	148
V. Yakup Kadri'nin <i>Yaban</i> 'ı ve Cumhuriyet İdeolojisi.....	153

VI. Yakup Kadri - <i>Ankara</i> : Bir Merkez-Çevre ve Kamusal-Özel Gerilimi.....	161
VII. Türk Hümanizmasından Mavi Anadolu'ya.....	171
VIII. Tavanarası Ressamları: Bir Karşı Çıkışın İşareti	181
IX. Kemal Tahir: <i>Devlet Ana</i> ve 1960'lı Yılların Köycü Söylemi.....	187
X. 1960'ların Köycü Söylemi Ekseninde Yaşar Kemal'in "Bebek" Öyküsü ve Neşet Günal'ın "Sorun" Resmi Üzerine Bir İnceleme	197
XI. Türkiye'de Modern Sanatın Algılanışı ve Modern Sanat Tarihinin Yazımındaki Sorunlar.....	205
Bitirirken.....	221
KAYNAKÇA	223

I. Modernleşme, Modernizm ve Türk Modernleşmesi

Modernleşme ve Paradigmaları¹

“*Modernus*”, 5. yüzyıla ait Latince metinlerde Paganlar ve Hıristiyanlar arasındaki ayrımı belirten ve Hıristiyanlığı işaret eden bir sözcükken, bugün “*geleneksel olmayan*”ı tarif etmek üzere kullanılır. Bu durumda da geleneksel olan ve olmayan arasında bir karşıtlık olduğu kabul edilir. Bu açıdan önce bugün geleneksel olan ve olmayanın ne anlama geldiğine bakmak gerekir.

Modernliğin tarihi; kökeni, 16. yüzyılda, özellikle Avrupa’da görülen feodal toplumun dönüşümüne dek uzanmaktadır. Dolayısıyla modernlik, öncelikle kapitalistleşme ya da burjuvalaşma ile ilişkilidir. Modernleşmenin iktisadi yanı kapitalizmle ilişkiliyken, diğer paradigması olan sosyal paradigma da toplum düşüncesine karşılık gelir. Burada “*toplum-cemaat*” karşıtlığı söz konusudur. Alman sosyolog Ferdinand Tönnies, bu karşıtlığı “*gemeinschaft*” (cemaat) ve “*gesellschaft*” (toplum) olarak kavramsallaştırır. Dolayısıyla, Tönnies’den yola çıkılarak bu ayrım temellendirildiğinde dönüşümün “*cemaat*”ten “*toplum*”a doğru olduğu görülür. Unutmamak gerekir ki, “*cemaat*” ve “*toplum*” arasındaki farkın temelinde de iktisadi paradigma yatar, çünkü toplumsallaşma, her şeyden önce kapitalist pazar ekonomisiyle ilişkilidir.

Modernleşme paradigmalarından biri de politik paradigmadır. Politik paradigma, “*ulus-devlet*” düşüncesine karşılık gelir. Feodal toplumda uluslaşma sürecinden söz edilemez. Büyük toprak sahibi aristokratların (Lord, Baron, Kont vb.) malikâneleri özerk birimlerdir; aralarındaki bağlayıcı ilişki, “*ulus*”laşma değildir.

1 Bu bölüm daha önce Hilmi Yavuz, Burcu Pelvanoğlu, *Batı Uygarlığı Tarihine Teorik Bir Bakış*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2008, s. 145-152’de yayımlanmıştır. Buradaki, gözden geçirilmiş versiyonudur.

Geleneksel olan ile modern olan arasında ikincil denebilecek başka kriterler de bulunur. Max Weber, modernleşmenin bir tür “*aklılaşma*” (*rasyonalizasyon*) olduğunu belirtir ve bu terimi dünyanın akılla kavranması olarak değil, “*iktisadi rasyonalizasyon*” anlamında kullanır. Weber, hangi türden farklılıklar olursa olsun, insan yaşamının iktisadi örgütlenmesinin rasyonalitesi üzerinde durur. Ancak Weber, kavramsallaştırmayı “*rasyonalizasyon*” olarak yapar; “*iktisadi rasyonalizasyon*” kavramını kullanmaz. Bu noktada rasyonellik, modernleşmenin iktisadi paradigmasına, kapitalist piyasa ekonomisine eklenir.²

İktisadi rasyonalitenin bazı zihinsel dönüşümlere yol açtığı söylenebilir ve bu durumda da karşımıza modernleşmenin kültürel paradigması çıkar. Bu kültürel paradigma da “*cemaat*” gibi toplumlarla “*toplum*” yapıları arasındaki farklılığı ideolojik bakımdan irdelemeyi gerektirir. Bu tip toplumlar arasındaki ideolojik farklılıkları Max Scheler temellendirmiştir. Scheler’e göre insan zihni, “*gemeinschaft*” ve “*gesellschaft*” tipi topluluklarda farklı işlemektedir. Geleneksel toplumlarda, verili ve hazır bir bilgi birikimi vardır ve bu, kuşaklar boyunca herhangi bir biçimde eleştirilip sorgulanmadan, olduğu gibi aktarılır. Bu nedenle geleneksel toplumlarda (*gemeinschaft*) eleştirel düşünce değil; dogmatik düşünce hâkimdir. Eleştirel düşünce modern topluma; dogmatik düşünce ise, geleneksel topluma ait bir düşünme biçimidir. Sözü edilmesi gereken bir başka fark da akıl yürütme ya da mantık farkıdır. Geleneksel toplumlarda, yani “*gemeinschaft*” tipi toplumlarda Scheler’in “*Ars Demonstrandi*” adını verdiği bir akıl yürütme tarzı, yani dogmatik düşünceye dayalı bir akıl yürütme tarzı geçerlidir. Verilmiş olan doğrulara yeni doğrulama yöntemleri bulma ya da yanlışlamayı yanlışlama olmak üzere iki tür akıl yürütme olduğu düşünülürse, “*gesellschaft*” tipi toplumlardaki akıl yürütme “*Ars Inveniendi*” yani, yeni bulgular ortaya çıkarma, bu bulguların ortaya çıkışına olanak tanıma yolundaki akıl yürütme tarzı olarak tanımlanabilir. Eleştirel düşünce, modern toplumlarda önemli bir dönüşüme işaret eder ve “*Bilim Devrimi*” denilen düşünce dönüşümünün neden Batı toplumunda gerçekleştiğini gösterir.

2 Jürgen Habermas, burjuva uygarlığının rasyonalitesinin, feodal toplumun gelenekselliğine radikal bir başkaldırı olduğu görüşündedir. Herbert Marcuse de rasyonalitenin kurumsallaşmasının burjuva toplumunun kaydettiği en büyük ilerlemelerden biri olduğunu düşünür. Sosyoloji literatüründe Weber ve Jürgen Habermas’ın çizgisinden giderek modernleşmeyi kurumların rasyonelleşmesi olarak tanımlayan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşlerden birinin sahibi, Bryan Turner’dır.

Modernleşme ile sivil toplum arasında da birebir ilişki bulunmaktadır. Politik toplum, elinde yönetim erkini toplayan ve örgütleyendir; yani devlettir. Sivil toplumun tarihi, Avrupa'nın tarihine eklenildiğinde, Avrupa'da sivil toplumun, dolayısıyla da modernleşmenin tarihinin 13. yüzyıla dek uzandığı görülür. 13. yüzyılda özellikle ticaret burjuvazisi, devletten özerkleşerek kent yönetimlerine el koymuştur. Bu özerkleşme, kent yönetiminin farklılaşmasını ve Batı'da sivil toplumun başlangıcını oluşturmaktadır. Sivil toplumun tarihsel olarak tanımlanabilmesi için her şeyden önce özerk yerel yönetimin gerçekleşmesi gerekir: Weber'in kavramsallaştırmasıyla ifade edilirse, politik toplumun "*herrschaft*"ına karşı, özerk kent yönetimleri sivil toplumun temelini oluşturan "*rechtsgemeinschaft*"ı temsil ederler.

Sivil toplumlar, Durkheim'a göre, "*ikincil yapı*" ya da "*ara yapılar*" oluştururlar. Sivil toplum, politik toplum ile birey ya da yurttaş arasındaki ara yapıdır. Politik toplumun erki (*herrschaft*) ya da yurttaşlar üzerindeki etkisinden söz etmek mümkünken araya sivil toplumun girmesiyle bir başka erk (*rechtsgemeinschaft*) daha ortaya çıkar.

13. yüzyıla dek, Avrupa'da tek bir erk varken, 13. yüzyıl sonrasında sivil toplum yapılarının erkinden söz edilebilmektedir. Max Weber'in, sivil toplum yapılarının ortaya çıkışıyla öngördüğü bu ayrım, Tönnies'in "*gemeinschaft*" (geleneksel-cemaat toplumu) ve "*gesellschaft*" (modern toplum) ayrımına karşılık gelir. Buna göre, "*herrschaft*", "*gemeinschaft*"ta; "*rechtsgemeinschaft*", "*gesellschaft*"ta geçerlidir. Dolayısıyla, geleneksel toplumda sadece politik toplum erki söz konusuken; modern toplumda bir "*rechtsgemeinschaft*" erki ortaya çıkar ki, bu da doğrudan doğruya özerkleşmiş yapı anlamına gelir. Dolayısıyla, modern topluma geçişin paradigmalarından biri de erklerin ayrımıdır.

Modernleşmenin paradigmalarından olan sivil toplum, hiç şüphesiz, burjuvazi ve kapitalizm ile de birebir ilişkilidir. 13. yüzyıl İtalyası'nda özerkleşen grup, ticaret burjuvazisidir; dolayısıyla sivil toplum düzleminde, özerkleşmenin arka planında kapitalistleşme de bulunur.

Problematik olan, Türkiye'de modernleşme sürecinde böyle bir "*ara yapı*"laşmanın olup olmadığıdır. Osmanlı'da sivil toplum olup olmadığı araştırılmış ve bu tarz bir yapının bulunduğunu öne sürenler olmuştur. Osmanlı'da lonca teşkilatı ve yerel yönetimler farklı olarak düşünülürse, tekkeler ara yapılar olarak önerilebilir. Ancak, sivilleşme ile sekülerleşme arasındaki ilişki nedeniyle de tekkeler gibi tarikat yapıları bu bağlamda ele alınamaz.

Sekülerleşme, dinin kamusal alandan geri çekilmesi olarak tanımlandığında, sorun kamusal alanın devletin (ya da “*politik toplum*”un) alanı mı yoksa sivil toplumun alanı mı olduğu sorununa dönüşür. Kamusal alanı, devletin alanı olarak kabullenmek, laiklikle sekülerliği eşanlamlı kabul etmek demektir. Kamusal alan, Gerard Delanty’nin de belirttiği gibi, sivil toplumun alanı olarak konumlandırıldığında ise, sekülerlikle sivil toplum arasında öngörülen çelişki ortadan kalkar.

Geleneksel toplumlarda dinsel-seküler ayrımından söz edilemez. Başta hukuk ve eğitim olmak üzere dinsel olanın hâkim olduğu bir yapı söz konudur. Ancak hukuk ve eğitimin sekülerleşmesi, siyasal anlamda modernleşmenin kriterlerinden biridir. Özellikle Cumhuriyet sonrası modernleşmede bunu görmek mümkündür.

Osmanlı’da şerî hukukun dışında, Fatih Kanunnamesi’nden başlanarak kodlanan bir örfî hukuk sistemi yürürlükteydi. Örfî hukuk, meşruiyetini dinden değil padişah’tan alır. Şerî hukuk ise meşruiyetini dinde temellendirir. Şerî hukuk reayaya ya da Osmanlı tebaasına; örfî hukuksa padişah ve kullarına uygulanır. Osmanlı’da, Allah’ın kulları ve padişahın kulları olmak üzere iki tür kul tanımlanmıştır. Örfî hukuk alanı yetki ve sorumluluk alanıdır; ancak bu alanda can ve mal güvenliği söz konusu değildir. Sultan, bu hukuk gereği, kendi kullarına dilediğini yapma hakkına sahiptir. Buna karşılık şerî hukukun öznesi olan reaya, yetki ve sorumluluğunun bulunmamasına karşın can ve mal güvenliğine sahiptir. Padişah, kullarına yaptığını sıradan bir Osmanlı’ya yapma hakkına sahip değildir. Dolayısıyla Osmanlı hukukunda asimetrik bir yapıdan söz etmek mümkündür.

Osmanlı’da halkın yetki ve sorumluluk alanı bulunmadığından sivilleşmeden de söz edilemez. Burada erk, “*herrschaft*” düzleminde bir erktir. Şerî hukukun kuşattığı alanda özerk yapılara sahip tüzel kişilikler bulunmaz. Dolayısıyla da Osmanlı hukukunun şerî yanı, “*rechgemeinschaft*”tan söz etme olanağı tanımaz. Osmanlı’da şerî hukukun dışında örfî hukuk bağlamında sekülerleşme bulunur ancak bu, sivilleşmeyle bütünleşmediğinden Osmanlı modernleşmesinden de söz edilemez.